

Bevezetés „A tudat aspektusai” című tematikus rovat elé

2022. május 19–20. között került sor a Magyar Fenomenológiai Egyesület és az ELTE BTK Filozófia Intézet közös, éves konferenciájára „A tudat aspektusai” címen. A rendezvény sikeres volt, nagy érdeklődés kísérte, az eseményen összesen 34 előadás hangzott el, ebből hat plenáris beszéd (Boros Gábor, Farkas Katalin, Komorjai László, Popovics Zoltán, Wilhelm Schmidt-Biggemann, Vajda Mihály).

A konferencia során a fenomenológiai mozgalom egyik centrális, talán legfontosabb fogalmát járták körül a résztvevők, nevezetesen a *tudat fogalmát*. Egy olyan fogalomról van szó, mely végig Husserl és az őt követő fenomenológusok vizsgálódásainak közép-pontjában állt. Ki kritikailag viszonyult hozzá, mint Heidegger,¹ ki pozitívan és megerősítőleg, mint a mozgalom tagjainak jellemző többsége. De még Heideggernél is, aki érett korszakától (legkésőbb 1920-tól kezdődően) erősen kritikus volt a tudat fogalmával szemben, hiszen a *megjelenés eseménye* mindenekelőtt *az ittlétre volt vonatkoztatva*, mint a Léte megjelenése vagy az ittlét önmegjelenése, még ő is oly módon írta le a megjelenést, ami a hagyományos filozófia fogalomtárában ezer szálon kötődött a tudat fogalmához. A konferencia alkalmával a résztvevők – az előadók és a közönség tagjai – az egyénre, a szubjektumra vonatkoztatott megjelenés, avagy a szubjektum általi megjelenítés terminusaiban értelmzett tudat formáit, regisztereit vették tüzetesebben górcső alá – mindenekelőtt a fenomenológia kontextusában, de egyes előadásokban a fenomenológián kívül is, illetve ahogyan az ma a különböző interdiszciplináris kutatásokban megjelenik.

Az *Elpis* folyóirat alábbi, tematikus blokkját öt darab, a konferencián elhangzott kiváló előadás, hasonlóan kiváló és jól sikerült, tanulmánnyá átdolgozott, írásos változata alkotja. A blokk szerzői közül hárman már jelentős teljesítményt maguk mögött tudó, a hazai filozófiai élet meghatározó szereplői közé tartoznak (Dornbach Márton, Horváth Lajos, Popovics Zoltán), ketten pedig még pályájuk viszonylag kezdeti szakaszán álló, kimagasló tehetségű kutatók (Sipos Andrea, Berta Gergely).

Mindegyik szöveg önálló gondolatokkal, elmélyült fejtegetésekkel és rendkívül eredeti, gyümölcsöző meglátásokkal gazdagítja a hazai filozófiai életet, azon belül is mindenekelőtt a kortárs magyar fenomenológiai diskurzust. Olyan szövegekről van szó, amelyekről bátran ki merem jelenteni, hogy a Magyarországon folyó kutatások élvonalát képviselik,

1 Aki szerint, mint azt Zähringeni Szemináriumában, 1973-ban állította, a *Lét és idő* szabadtította ki a filozófiát a modern filozófia történetében első ízben „a tudat börtönéből” (Heidegger, Martin. 1977. *Seminare*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann. 379).

és nemzetközi összehasonlításban is magabiztosan megállnák a helyüket. A blokkban szereplő valamennyi írás révén az olvasó olyan új információkkal gazdagodik a vizsgált terület vagy téma vonatkozásában, amelyekkel korábban nem rendelkezett, amelyek révén maga is tisztábban és világosabban fog látni az elemzett problémák, szerzők tekintetében.

Ha kronológiai rendben haladunk, vagyis a blokkban szereplő tanulmányok kiindulópontját vagy fókuszát képező szerzők életének és tevékenységének idejét vesszük alapul, akkor az első szöveg Dornbarch Márton írása („Öntudat és affektív értékelés. Egy biofilozófiai felismerés kanti előzményei”), ami véleményem szerint sikeresen mutatja meg, hogy Kant bizonyos gondolatai rendkívül jól hasznosíthatóak a kortárs fenomenológiai és filozófiai biológiai kutatásokban, valamint a tudat genezisével kapcsolatos empirikus vizsgálatokban. Mindenekelőtt arról a kanti gondolatról van szó, mely szerint minden elméleti és gyakorlati törekvésünk alapját, egyáltalán a szubjektív élet mint olyan fundamentumát egyfajta prereflexív öntudat alkotja, amely viszont, a maga részéről, testi jellegű életműködéseinket értékelő affektusokban, érzésekben kristályosodik ki és szilárdul meg („konstituálódik”). Dornbach egyfelől a megtestesült affektivitásban lehorgonyzott prereflexív öntudatot elemzi az állati létformák kontextusában, másfelől azt mutatja meg – a fenomenológiai biológia, valamint a konkrét empirikus, biológiai, szaktudományos kutatások eredményeit felhasználva –, hogy ez a prereflexív öntudat hogyan fejlődött tovább az embereknél reflexív öntudatba a társas létforma révén.

Horváth Lajos, számos kiváló hazai és nemzetközi közlemény szerzője, a retroaktív trauma freudi fogalmát elemzi fenomenológiai szemszögből („Retroaktív trauma és a retroaktivitás fenomenológiája”): a fogalmat speciálisan a retroaktivitás fenomenológiai fogalmának, valamint a testemlékezettel kapcsolatos kortárs, pozitív tudományos (mindenekelőtt pszichológiai, pszichoanalitikus és pszichoterapeutikus), valamint filozófiai jellegű kutatások kontextusába helyezi. A „retroaktív trauma” kifejezés arra utal, hogy egy utólagos értelmezés világít rá bizonyos múltbeli tapasztalatok traumatikus, traumatizáló voltára, és ezen értelmezés fényében válnak világossá és nyerik el mélyebb értelmüket a viselkedés és a lelki élet bizonyos zavarai és diszfunkciói. A retroaktív trauma ezen fogalmát a szerző összekapcsolja a retroaktivitás és a retroaktív ébresztés husserli fogalmaival. Ezek Husserlnél olyan tapasztalatokra, élményekre utalnak, melyek a tapasztalatfolyamba való bekerülésük alkalmával nem váltak teljesen tudatossá vagy azonnal elfojtották őket, és a felszín alól befolyásolták továbbra is az éber és aktív tudat életét. Később azonban, többnyire valamilyen, az eredeti tapasztalattal valahogy összefüggő, ahhoz valamiféle formában kapcsolódó tapasztalat révén újra tudatossá válnak. Ennek révén egyszeriben olyan korábbi tapasztalatok is elnyerik értelmüket, melyeket előzőleg nem tudtunk magyarázni – mint a felszín alá simuló, illetve elfojtott tapasztalatok eredményei, következményei. Ebben a magyarázati keretben, a freudi és husserli elmélet közötti közvetítés érdekében, Horváth kiemeli a testemlékezet fogalmát: nevezetesen azt, hogy a testi-affektív élet eseményei különleges szerepet játszanak bizonyos korábbi fejlemények, tapasztalatok

traumatikus voltának tudatosulásában. Horváth Lajos ráirányítja figyelmünket, hogy ezek a belátások rendkívül termékenyvé tehetőek a kortárs, különösen a fenomenológiai orientációjú pszichoanalitikus diskurzusban.

Popovics Zoltán munkásságának egyik jelentős tengelyét a „prezentifikáció” (*Vergegenwärtigung*) fogalma, illetve annak ambivalens és dialektikus természetének feltérképezése képezi. Egy mind filozófiailag, mind esztétikailag rendkívüli jelentőséggel bíró fogalomról van szó, mely feszültségteli egységben, egymással állandóan marakodó viszonyban egyesíti *jelenlét* és *távollét* fogalmait olyan módon, hogy egyszerre mindkettő és egyik sem. A kettő között ugyanis szüntelen az oszcilláció. Popovics Zoltán cikkek sorában és két terjedelmes monográfiában vizsgálta e fogalom különböző árnyalatait és vonatkozásait. A blokkban szereplő „Prezentifikáció. Az esztétikai (tudat) aspektusai” című tanulmányában Popovics azt mutatja meg egy rendkívül mélyreható és élményszerű elemzés révén, hogy miképpen fonódik össze a prezentifikáció fogalmában – Husserlnél, majd a francia fenomenológia klasszikusainál – időbeliség, interszubjektivitás (a Másik jelen- és távolléte), fantázia és képiség.

A következő két szöveg, mely két ifjú, rendkívüli tehetségű doktorandusz munkája, tovább vezet bennünket a francia fenomenológia világában. Berta Gergely tanulmányának fókuszában Lévinas dinamikus és interszubjektíve meghatározott önanonosság-fogalma áll. Mint kimutatja dolgozatában („A tudat állapotai és az etikai közvetlenség színrelépése Emmanuel Lévinas filozófiájában”), Lévinasnál a tudat *három* fázison keresztül éri el az önanonosság egy valóban kiforrott és kikristályosodott formáját, mely azonban továbbra sem statikus, hanem lényegileg dinamikus és metastabil, akárcsak a legalsóbb szinten. Az első fázis a létezés egy teljesen anonim, a világba belefeledkezett foka, „a Lét vad dübörgése”, melyet Lévinas a francia *il y a* (van) terminussal jellemez. Ez a fok megelőzi szubjektum és objektum elkülönülését és a szubjektum önmagára eszmélését. A második „az Ugyanaz azonossága”. Ez a tudat, amely önmagát már megkülönbözteti a világtól, az objektumtól, amelyből táplálkozik és létét fenntartja, de még előtte van a Másikkal való megrázó találkozásnak, annak az eseménynek, amikor a Másikat mint Másikat látja és tapasztalja, és általa ráébred kiléte mélyebb értelmére. A harmadik fázis pontosan ezen találkozás révén következik be, amikor „színről-színre” (*face-à-face*) látjuk a Másikat, és megértjük, hogy soha nem is voltunk igazán önmagunk a Másik nélkül, hogy önanonosságunk mélyebb alapját és forrását a Másik jelenti. Mivel önanonosságunk a legmagasabb szinten és legtulajdonképpenibb formájában mindig a Másikkal való játékban formálódik, ezért soha nem is lehet teljesen lezárt és merev.

Sipos Andrea írása egy igazi hiánypótló szöveg a magyar nyelvű filozófiai és speciálisan fenomenológiai diskurzusban („Redukció nélkül. Claude Romano empirikus fenomenológiája”). Egy hazánkban méltatlanul kevésbé ismert, nemzetközi szinten már jelentős hatást kifejtő, viszonylag még mindig fiatal (1967-es születésű) szerző, Claude Romano gondolataival foglalkozik, rendkívül elmélyült és tisztánlátó módon. Romano a kortárs

fenomenológia fenegyereke, aki részben Husserl transzcendentális idealizmusának és speciálisan a fenomenológiai redukció eszméjének mélyreható kritikáját nyújtja, aprólékos, körültekintő és egészen kifinomult szövegelemzéseken keresztül, hogy azzal *egy direkt realista fenomenológiát* állítson szembe. A direkt realista fenomenológia itt annak hangsúlyozását jelenti, hogy szubjektum és objektum megbonthatatlan egységet képeznek, amit Romano egyfelől az életvilág husserli, másfelől a világban-benne-lét heideggeri gondolata felől fejt ki. A dolgok, a világ és a szubjektum elválaszthatatlanul egybefonódnak egymással *a prereflexív tapasztalat működésében* (amivel Romano Merleau-Ponty gondolataira rezonál). A prereflexív tapasztalat egy fenomenális mezőt jelent, mely már minden redukciót megelőzően, eredeti módon adott. A kortárs filozófia kontextusában különleges jelentőséget kölcsönöz Romano munkásságának továbbá az a tény is, hogy tudatosan – és véleményem szerint sikeresen – próbál meg közvetíteni analitikus és kontinentális filozófia között a fenomenológia által.

Úgy gondolom, hogy egy kimagasló színvonalú összeállítást olvashatunk, mely a fenomenológia őstörténetétől, nevezetesen Kant munkásságától kezdve eljut a kortárs fenomenológiáig, és egymást kölcsönösen kiegészítő szempontokon keresztül mutatja be a fenomenológia egyik középponti témáját, *a tudat problémáját*. Teszi ezt oly módon, hogy az olvasó pusztán e blokk anyagai révén szorosabb ismeretségre tud kerülni a fenomenológiával mint olyannal, annak legfontosabb szerzőivel, és közelebbi rálátást nyerhet a tudat fogalmáról alkotott leglényegesebb fenomenológiai elképzelésekre is. A témával foglalkozó szakértők pedig olyan információkhoz juthatnak hozzá, mely a hazai és nemzetközi diskurzusban egyaránt névumnak számítanak, és termékeny módon továbbviszik a vonatkozó kutatásokat.